

Kort historik

Egby socken utgörs av en fullåkersbygd. Längs den grunda kusten finns strandängar med skyddsvärd flora och rikt fågelliv. I socknen finns ett 80-tal fornlämningar bestående av spridda gravar och ett dussintal husgrunder från järnåldern med anslutande stensträngssystem.

Den romanska absidkyrkan av kalksten är byggd på 1100-talet och tillbyggdes troligen ca 1200 med en övervåning troligen bl.a. för försvarsändamål. Sakristian tillkom i början av 1300-talet. Den påbyggda våningen revs vid en stor ombyggnad 1818, då tornet uppfördes. Det medeltida stenaltaret är helt bevarat. Dopfunten av gotländsk sandsten är samtida med kyrkan.

Ortnamnet (år 1283 Ekby) innehåller ek och by. Ljudövergången från *ek* till *eg* skedde i slutet av medeltiden. Namnet skrevs före 1940 även Ekby.

Källor

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

LoE Löt och Egby, Sveriges kyrkor volym 163

Ek Egby kyrka, Ragnhild Boström.

De nedan redovisade uppgifterna utgör en sammanfattning av redovisad litteratur och genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia.

År	Händelse	Källa
1100-talets mitt	Kyrkans långhus och kor uppfördes. Ursprungligen stod kyrkan oputsad.	ATA
Slutet av 1100-talet början av 1200-talet	Kyrkan byggdes om och ytterligare en våning byggdes över både långhus och kor. I kyrkans nordvästra hörn byggdes en högt placerad murtrappa som ledde till den påbyggda våningen.	ATA
Mitten av 1200-talet	Ett vapenhus tillbyggdes på kyrkans södra sida.	ATA
1300-talets början	En putsad sakristia uppfördes vid korets norra mur. Fram till att sakristian uppfördes stod kyrkan oputsad och eventuellt putsades hela kyrkan i samband med att sakristian tillbyggdes. Korets absidfönster fick en ny spetsbågig karm samtidigt som dess yttersmyg vidgades åt sidorna, kanske även nedåt.	ATA
1600-talet	Kyrkan underhålls mycket dåligt och tillåts förfalla. Exempelvis står absiden under en tid utan tak.	LoE
1700-talet	Triumfbågen vidgades, fönstren förstörades och den tidigare slutna norra muren försågs med en stor fönsteröppning.	ATA
1715	Sakristians fönster försågs med järngaller	LoE
1721	Sakristians dörr byttes ut mot en ny gjord av Ekelöf. Denna dörr försågs även med nytillverkade beslag och lås.	LoE
1723-24	Vapenhuset försågs av snickaren mästare Magnus Hjelmgren med ett	LoE

	plant innertak.	
1730	Hjelmgren anlidades igen och den här gången lade han in ett trägolv i kyrkan.	LoE
1735	Mäster Nils Örberg, Kalmar, målade dekorationer på läktaren, norra kyrkoväggen och vid predikstolen.	ATA
1746	Hela kyrkans tak lades om och spåntaket byttes ut mot en beklädnad av understruket tegel. Interiör och exteriör rappades och vitkalkades av murarmästare Johan Forsman, Kalmar. Exteriörens knutar och ”annan prydnad”, sannolikt omfattningar kring fönster och dörrar, ströks med kimrökfärgad kalk.	LoE
1748	Det tvärställda valvet i långhusets östra del byggdes troligen om av murmästare Johan Herr, Kalmar. Det nya valvet hade vederlag i norr och söder och orienterade sig i motsatt riktning mot det föregående.	LoE
1756	Altaruppsatsen tillverkades av mäster Nils Lindman. Altaret på vilket uppsatsen var placerad fick stå kvar men byggdes in i ett trähölje, bukigt som en rokokobyrå. Sannolikt var det i samband med detta som absidens yttre fönstersmyg murades igen och ett större korfönster bröts upp i korets södra sida. Mäster Graubner utförde målningsarbete på predikstol och altarring liksom på bänkar och i koret. Kring den nya altaruppsatsen målade han draperier. Absiden var för låg för den nya uppsatsen och dess valv höjdes kraftigt. Ett fönster utvidgades och sannolikt rörde det sig den här gången om långhusets sydöstra fönster som gavs en spetsbågig form. En ny bänk tillverkades liksom en ny dörr till murtrappan i nordväst.	LoE
1762	De befintliga läktarbänkarna reparerades och det gjordes tre nya. Arbetet utfördes av Måns Nilsson, Egby, med hjälp av klockaren Måns Lustig.	LoE
1769	Sakristians fönster lagades av Måns Nilsson, Egby.	LoE
1770	Anders G. Wadsten målade koret och pelaren. Han utförde även en ”schattering” av gardinen på valvbågen.	LoE
1775	Den tidigare slutna norra fasaden försågs med ett stort spetsbågigt fönster och sakristians ursprungliga, lilla och från 1715 gallerförsedda, fönster vidgades och försågs med nisch ända till golvet. Arbetet utfördes av murmästare Anders Bergström.	LoE
1780	Klockaren Isac Lindgren murade in ett skåp med lås och gångjärn i sakristians vägg (sannolikt i den spetsbågiga nischen.)	LoE
1785	Läktargolvet på kvinnosidan reparerades.	LoE
1792	En duva, skulpterad av Anders G. Wadsten, Gärdslösa, skänktes till predikstolen.	ATA
1794	Sakristians uppruttna trägolv byttes mot ett stengolv	Ek

1818	<p>Kyrkan byggdes om av murmästarna Johan Pettersson och Niclas Hindric Berg båda från Kalmar. Ombyggnaden gjordes i viss mån efter en ritning gjord av S Enander, fastställd av ÖIÄ.</p> <p>Tornet byggdes. Vapenhuset revs. Den påbyggda våningen över kor och långhus togs bort liksom murtrappan i nordväst som ledde till denna våning. Den norra långhusmuren med ett fönster togs ned till fönstrets bottenstycke och murades sedan åter upp med dagens två nya fönster som utformades i likhet med det redan befintliga fönstret på långhusets södra sida. Entrén i sydväst sattes igen och nya entréer gjordes i väster och mitt på den södra långväggen Nya takstolar tillverkades och långhuset och koret fick ett gemensamt, brutet tak som täcktes med understruket tegel. Takryttaren, i vilken klockan hängt, togs bort. De inre valven, pelarna och triumfbågen togs bort. Nytt golv, delvis med regler av virke från den nedtagna takryttaren, lades in ca 45 cm över det befintliga golvet. Predikstolen flyttades till långhusets nordöstra hörn och en trappa togs upp i muren mellan korgen och sakristian. En ny läktare byggdes. Taket försågs med ett trätunnvalv.</p>	ATA LoE
1827	En bred spricka fanns mellan tornväggen och långhuset och var sannolikt orsakad av sättningar i tornet.	LoE
1832	Magasinsutrymmena i tornet stod klara.	LoE
1832	Rörande lanterninen sägs i ett beslut att dess tak skall lagas och strykas med tjära och rödfärg. Väggarna skall i sin tur strykas med oljefärg som tidigare.	LoE
1833	Man beslöt att reparera kyrktaket och att klä solbänkarna med tegel så väl i sakristian som i tornet och långhuset.	LoE
1834	Bänkarna försågs med dörrar genom att en typdörr togs fram och alla fick göra sin egen dörr efter denna.	LoE
1835	<p>Kyrkan och dess inredning målades för första gången efter ombyggnaden 1818. Målningsarbetet utfördes av målaren Lundborg i Borgehage.</p> <p>Taklisterna på kyrkan och tornet gjordes pärlgrå Fönster och dörrar gjordes blå utvändigt. Troligen målades lanterninen med tjära och brunrot medan luckorna gjordes svarta. Färgskalan i interiören hölls främst i vitt pärlgrått och ljusblått. Innertaket ströks med vit limfärg. Bänkarna gjordes pärlgrå och bänkgavlarna blå med blå lister samt numrering. De blå listerna skulle vara i samma blå som fönstren. Bänkarna målades dock bara ned till och med bokstödet invändigt. Bänkarna på läktaren skulle målas lika de i långhuset. Läktarbröstningen gjordes pärlgrå med blomsterrankor och pelarna</p>	LoE

	under läktaren marmorades liksom taklisterna. Över altaret skulle en gardin målas. Predikstolen och altartavlan målades om.	
1837	I tornet lades ”panel” vilket sannolik betyder att klockvåningen fick ett golv.	LoE
1852	Kyrkan fick sin första orgel. Det var en begagnad hemorgel och både verket och fasaden byggdes om av Sven Petter Pettersson och fullbordades av hans son Nils Petter Pettersson.	ATA LoE
1877	Orgelverket byggdes om av C. Elfström.	LoE
1882	Församlingen beslöt att låta Hr Direktör Johansson renovera orgelverket.	LoE
1884	En kamin sattes in i en nisch i den norra väggen i sakristian.	LoE
1880-talet	Efter det att en kamin satts in i sakristian sattes en kamin in även i långhuset.	LoE
1886	Ett lågt fönster med sex rutor sattes in över tornets västportal.	LoE
1905	Den medeltida dopfunten flyttades in i kyrkan från att tidigare ha stått på kyrkogården som solursfundament.	LoE
1924	En ny kamin sattes in i långhuset.	LoE
1933	Den grönmarmorade fyllnaden (sannolikt draperierna) på ömse sidor av altaruppsatsen togs bort	ATA
1930-tal	Målningen över tribunbågen som var i fragmentariskt skick, rekonstruerades. Den hade tidigare blivit skadad i sitt mittparti och detta var suddigt. Vid renoveringen antog målaremästaren att målningens bladslinga varit genomgående och rekonstruerade detta. Det översuddade partiet hade dock bestått av ett överstycke målat i brungrått med ett blått fält i mitten. På grund av felrekonstruktionen gjordes arbetet om 1934.	LoE
1934	Rekonstruktionen av målningen över tribunbågen gjordes om till sitt ursprungliga utseende och konserverades av konservator S. Wahlgren. Färgerna var grått i grått med blå skuggor, palmkvistar och bladrankor i grönt med skuggor i umbra och dagrar i klart gult.	LoE
1942	Absidfönstret undersöktes och det konstaterades att det ursprungliga fönstret redan vid en tidig tidpunkt måste ha förstörats. Inuti muren återfanns i sitt läge den huggna omfattningen till det vidgade fönstret.	ATA
1959	Kyrkan renoverades under arkitekt Carl Hampus Bergman, Stockholm, och byggmästare Elmer Axelsson: Elektrisk installation för uppvärmning och belysning installerades. Långhusets södra entré (som tillkom 1818) sattes igen och gjordes om till fönster. En rundel i relief på korets östra gavelröste, med året 1818 togs bort. Lanterninens tak och väggar kopparkläddes. Ett nytt trägolv lades in i kyrkorummet. Det lades 45 cm under det befintliga, rester av äldre golv schaktades bort och en betongplatta göts ovanpå ett isolerlager.	ATA LoE

	<p>Endast vissa delar under kyrkans golv kom att undersökas. Vid den undersökning som gjordes återfanns fundamenten till en kraftig mittpelare samt tre väggpelare.</p> <p>Läktaren sänktes och byggdes om.</p> <p>Den gamla bänkinredningen i kyrkorummet byttes mot en ny Predikstolen sänktes och försågs med ny trappa från koret (tidigare hade man nått korgen från sakristian via en trappa i muren som togs upp 1818).</p> <p>Predikstolens originalbemålning från 1700-talet togs fram.</p> <p>Altaruppsatsen flyttades från altaret i koret till långhusets sydöstra del och träbeklädnaden kring stenaltaret från 1200-talet togs bort.</p> <p>På absidens norra sida fann man en sakramentsnisch.</p> <p>Ovan entrén från koret till sakristian satt profilsågade, vitmålade bräder som putsades över.</p> <p>Sakristian försågs med ett nytt trägolv som målades i brunt och en ny skåpsinredning placerades i den öppning i muren som tidigare ledde till predikstolen men som nu byggdes igen från kyrkorummet.</p> <p>Vid den exteriöra murverksdokumentationen återfanns på sakristians nordmur en igenmurad rökgång med plåtrör som utgick från en nisch inne i sakristian. Detta var resterna efter den kamin som insattes år 1884.</p> <p>Kyrkans interiör målades och färgsattes av Sven Wahlgren.</p> <p>Orgelverket restaurerades av Nordfors & Co, Linköping. Även fasaden byggdes om och gavs ytterligare tre öppningar nedtill.</p>	
1988	Orgelverket restaurerades av Ålems orgelverkstad AB.	ATA
1990	Exteriör fasadrenovering genomfördes. Eventuellt målades även interiören i samband med detta Toalett installerades i vapenhuset.	Top ark.
2002-03	<p>Den södra portalen (från 1818) återöppnades och en ny dörr med nya beslag tillverkades med den port som satt i öppningen vid igensättandet på 1950-talet som förlaga.</p> <p>Den tidigare fönsternischens fönsterbänk i kalksten användes som tröskel och lågerhöggs.</p> <p>Under muren i den södra entrén låg slitna flis. Dessa kalkstensplattor har sannolikt legat som golv i den tidigare entrén. För att klara nivåskillnaden lades fönsterbänken över kalkstenplattorna.</p> <p>I den nygamla entrén och gången framför denna gjordes en handikappramp.</p> <p>Framför den södra entrén togs en bänkrad bort och bänkraden närmast handikapprampen gjordes fällbar och lämnades öppen, utan framskärm.</p> <p>Kyrkbänkarna fick nya lås av i form av dörrvirvlar i trä.</p> <p>Kyrkgolvet målades i grön umbra och gavs en ljusare kulör än tidigare.</p>	ATA
2004	Taket lades om och renoverades av Tillinge bygg, Norra Möckleby, och Holmetorps plåtslageri.	Top.ark.

	<p>Torntakets papp, strö- och bärläkt byttes. Svallbräderna var i gott skick och behölls. Samtliga pannor byttes ut mot nya (Vittinge) med nästan samma dimensioner som de befintliga maskinslagna enkupiga (Heby). Nockpannorna lades i bruk som tidigare. De befintliga pannorna (samma sort som på långhuset) som inte var skadade (ca. 600 st.) placerades i boden på kyrkogården.</p> <p>Torntaket försågs med hängrännor och stuprör av koppar.</p>	
--	---	--

Övergripande kulturhistorisk bedömning

Generella värden

Som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Egby kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska och ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socken. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften ”Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor”, utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Kyrkomiljön

Samspelet mellan förutsättningarna i naturlandskapet och bebyggelsens och kyrkornas lokalisering är på Öland mycket tydligt. Den långstäckta ön präglas av den östra och västra landborgen som i nord-sydlig riktning löper genom det flacka landskapet och till vilka öns huvudvägar och mesta bebyggelse är lokaliserad.

Kyrkorna utefter den östra landborgen från Gräsgård till Gärdslösa utmärks i första hand av läget på strandvallen i ett öppet landskap och utgör också vanligen en del av de karaktäristiska och ofta välbevarade radbymiljöerna. Norr om Egby och upp mot Föra tonas sambandet mellan de äldre bylägena, vägnätet och kyrkornas lokalisering succesivt ned när det gäller orienteringen till landborgarna. Här dominerar i stället ett mindre regelbundet nät av moränryggar och strandvallar ofta orienterade i nordväst - sydöstlig riktning. Något som givit ett annat underlag för bebyggelsens orientering.

Egby socken som är Ölands minsta ligger på den norra delen av ön på den östra landborgen som sammanfaller med den östra landsvägens stäckning mellan Föra i norr och Ottenby i söder. Socknen gränsar i norr till Löt, i väster till Köping och i söder till Bredsättra. Dess fyra byar – Egby, Sandby, Ytterby och Laxeby– är alla radbyar. Byarna är alla belägna längs östra landsvägen utom Ytterby som ligger något öster ut.

Under 1900-talet har byarna Egby och Sandby vuxit samman och har idag en sammanhängande bebyggelse. Egby by har en mycket välbevarad bygata i öster med delvis sammanbyggda ladulängor i trä. I väster ligger mangårdsbyggnaderna på rad, tätt intill varandra mot östra landsvägen, vilket ger byn en säregen karaktär. Byn har flera välbevarade mangårdsbyggnader i ”Borgholmsstil” d.v.s. salsbyggnader på hög stenfot i kalksten. Sandby

är belägen strax norr om Egby kyrka. Ladulängorna i skiftesverk är delvis sammanbyggda mot bygatan och i byn finns flera välbevarade salsbyggnader under brutet tak. Liksom i Egby är svarttjära vanlig på bostadshusen. Mellan Egby och Sandby, ett stycke öster om landsvägen i ett mindre lövskogsområde, ligger den gemensamma malmen med delvis välbevarad stugbebyggelse och välskötta stenmurar. I Ytterby finns ett par bevarade mangårdsbyggnader från 1700-talet samt en av Ölands fyra loftbodas. Laxeby brann i början av 1900-talet och har inte samma ålderdomliga karaktär som de övriga byarna i socknen. Alla byar har egna sjögator ner till sjöbodplanerna.

Egby är en renodlad jordbruksbygd. Odlingslandskapet är ett öppet, mycket tydligt och välbevarat skifteslandskap där de långsmala ägora delas in av stenmurar. Egby ängar i sydvästra delen av socknen är några av de finaste på Öland. I dessa ängar, längs den gamla vägsträckningen mellan Egby och Köping, finns rester av ett sammanhängande område med husgrunder och stensträngar. Även i sjömarkerna finns många lämningar av järnåldersbebyggelse. Husgrundsområdena är ett av de många exempel på järnåldersgårdar som legat öster och väster om landborgen och där det senare skett en omflyttning mot ett gemensamt byläge i anslutning till landborgen. Östra Ölands sjömarker har fått sin karaktär genom att de har använts som betesmarker under mycket lång tid

Kyrkan är centralt placerad i radbyn Egby och intill kyrkan ligger socknens prästgård och folkskola av vilka den senare idag används som församlingshem. En byggnad som ofta ligger i närheten av kyrkorna är sockenmagasinet. I Egby kom detta istället för att uppföras som enskild byggnad att förläggas i det på 1800-talet tillbyggda tornet.

Kyrkogården är liten och har en enkel utformning med kallmurad kalkstensmur utan stiggluckor och med dubbla smidesgrindar. Kyrkan är placerad i den norra delen av kyrkogården som idag har samma utsträckning som den hade i slutet av 1600-talet. Norr om kyrkan finns inga gravar och denna del av kyrkogården har inte använts för gravsättning sedan 1700-talet och sannolikt inte heller under de närmast föregående århundradena. Däremot har man funnit medeltida barngravar precis utanför kyrkans norra mur. Droppvattnet från kyrktaket ansågs heligt vilket kan vara en orsak till gravarnas placering. Traditionellt har den norra delen av kyrkogården ogärna använts som begravningsplats. Detta kan förklaras med tron på att kyrkan på den yttersta dagen skulle ramla åt norr vilket skulle göra det svårt för de döda på denna sida av kyrkogården att ta sig upp ur sina gravar. Traditionen att inte begrava norr om kyrkan har varit långlivad och företeelsen återfinns från medeltiden och ända in på slutet av 1800-talet. Och än idag hittar man därför, som i Egby, kyrkogårdar där det är glest med eller helt saknas gravar på denna sida om kyrkan.

I kyrkogårdens nordvästra hörn står en mindre, spritputsad kalkstensbod med tegeltak. Detta är sannolikt det bårhus som klockaren år 1774 fick betalt för att ha uppfört. Idag används det som redskaps- och förrådsbod.

Sammanfattningsvis kan sägas att fornlämningsmiljöer i socknen visar på en under järnåldern mer utspridd bebyggelse som efterhand kom att koncentrera sig kring landborgen så som idag. Typiskt för miljön kring kyrkan är det öppna, mycket tydliga och välbevarade skifteslandskapet.

Kyrkomiljön kring öns idag minsta sockenkyrka i stora delar har en genuin och i viss mån ålderdomlig karaktär. Socknens radbyar är typiska för Öland och flera har en välbevarad bybebyggelse. Placeringen av kyrkan på landborgen i anslutning till landsvägen är även den typisk för ön och en del av dess tydliga bebyggelsemönster. Detta mönster löses, på den östra

sidan av ön, upp norr om Egby socken varför socknen kan ses som en sista utpost åt norr av det för ön karaktäristiska mönstret.

Typiskt för kyrkogården kan sägas vara att den helt saknar gravar på den norra sidan något som sannolikt hör samman med äldre folktrö.

Kyrkobyggnaden

Bakgrund

Kyrkans äldsta delar dateras till mitten av 1100-talet. I slutet av 1100-talet och början av 1200-talet byggdes kyrkan om och ytterligare en våning byggdes över långhus och kor. Denna våning vilade på tunnvalv som byggdes upp i kyrkans inre. Över den främre delen av långhuset slogs ett tunnvalv med upplag i öster och väster. I den västra delen av långhuset slogs två parallella valv i motsatt riktning, vilande på väggpelare och två mittpelare mellan vilka ett valv var slaget. Koret var försett med ett kryssvalv och absiden med ett hjälmvalv. Förekomsten av detta valvsystem var vanligt på Öland liksom inom Linköpings stift i övrigt.

I samband med denna ombyggnad byggdes även den västra gaveln om och i denna inrymdes en murtrappa till den övre våningen. Öppningen till murtrappan var placerad mer än en meter över dagens marknivå i kyrkans nordvästra hörn. I samband med denna förändring byggdes sannolikt även den norra entrén till långhuset igen.

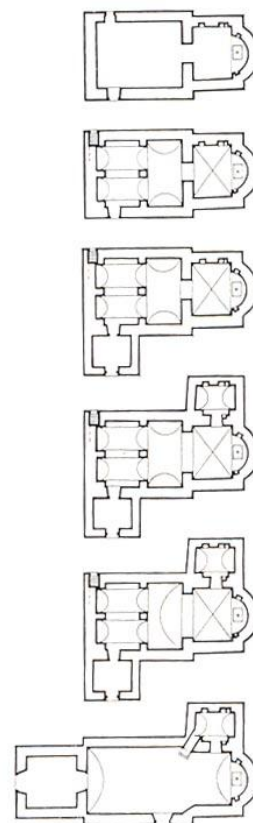
Vid mitten av 1200-talet tillkom ett vapenhus på kyrkans södra sida. Av äldre avbildningar att döma tillkom även de övriga vapenhusen på ön vid denna tid. Vapenhuset i Egby togs bort 1818, varmed kyrkan sällade sig till de övriga öländska kyrkorna som alla utom Källa idag saknar sina medeltida vapenhus.

Under 1300-talets början uppfördes sakristian vid korets norra mur. Dess murverk skiljer sig tydligt från den övriga kyrkans då det är oregelbundet och stenmaterialet är valt utan omsorg, något som visar att den redan från början varit tänkt att putsas. Långhus och kor hade fram till dess stått oputsade och kanske var det i samband med tillbyggnaden av sakristian som också den övriga kyrkan putsades för första gången. Ursprungligen hade sakristian två små vindsgluggar i öster och väster av vilken endast den västra är kvar idag. Fönstret i den östra väggen var det enda fönstret men det var då betydligt mindre än det är idag.

Till samma byggnadsperiod som sakristian hör sannolikt även ombyggnaden av koret där absidfönstret fick en ny spetsbågig karm samtidigt som dess yttersmyg vidgades åt sidorna, kanske även nedåt. Även vidgningen av triumfbågen som byggdes om till ett högt stigande spetsbågigt valv hör sannolikt till denna period liksom de idag förvunna glasmålningarna i kyrkans två södra fönster framställande apostlarna Petrus och Andreas.

Det tidiga 1300-talet förefaller vara det medeltida kyrkobyggnadens sista blomstringstid i Egby kyrka. Under 1600-talet förföll kyrkan och när den 1673 besöktes av riksantikvarien Johan Hardorpsh och avbildades av P. Törnwall saknade absiden yttertak och kyrkan beskrevs med orden -mycket förfallen, och -ser illa ut. Därefter dröjde det i stort sett ända till långt in på 1700-talet innan man åter kan tala om en livlig byggnadsverksamhet i kyrkan.

I mitten av 1700-talet försågs kyrkans tidigare spånklädda tak med tegel. Långhusets västra valv byggdes om och kom istället för att vara tväreställt att löpa i öst/västlig riktning liksom de

Kyrkans utvecklingsfaser från 1100-talet fram till år 1818.

östra valven. Interiör och exteriör rappades och vitkalkades. Exteriörens knutar och ”annan prydnad”, sannolikt omfattningar kring fönster och dörrar, ströks med kimrökfärgad kalk. Nya bänkar tillverkades och snickaren Nils Lindman som även tillverkade en ny predikstol, ny altarring och den nya altaruppsatsen. Uppsatsen placerades på det gamla altaret vilket byggdes in i ett trähölje, bukigt som en rokokobyrå. Uppsatsens storlek tvingade även fram en genomgripande förändring av korpartiet där absidens valv höjdes kraftigt. Interiört utförde mästern Graubner, förutom målningsarbete på predikstol, altarring och bänkarna även ett stort arbete i koret, kring den nya altaruppsatsen, där han målade draperier. För att belysa den nya altaruppsatsen förstörades ett fönster i korets södra vägg och även det östra långhusfönstret kom några år senare att vidgas och ges samma spetsbågiga form som det i koret.

Under den senare delen av århundradet togs ett stort fönster upp i den, fram till dess slutna, norra långhussidan och sakristians fönster utvidgades. Trägolvet lades in i den ursprungliga kalkstenstäckta sakristian för att i slutet av århundradet åter bytas mot kalksten.

Först 1818 tillkom tornet i väster och i samband med detta togs den, på 1200-talet, påbyggda våningen över kor och långhus, bort tillsammans med murtrappan i nordväst, de inre valven, pelarna och en stor del av de ursprungliga murarna. Triumfbågen togs ned, predikstolen flyttades till långhusets nordöstra hörn och en trappa togs upp i muren till sakristian. Entrén i sydväst sattes igen och nya entréer togs upp i väster och mitt på den södra långväggen. Man tog även upp nya, stora fönster. Två stycken i långhusets nordmur och ett istället för den ursprungliga entrén i sydväst som sattes igen.

Vid ombyggnaden frångick man de uppgjorda ritningarna (ursprungligen gjorda av Berg men något modifierade på ÖIA av Enander) på flera punkter. Yttertaket gjordes brutet istället för som ett sadeltak och tornet försågs med lanternin vilket inte fanns med på ritningen. Sakristians tunnvalv behölls och istället för att låta hela västväggen stå behölls endast hörnen. Fönstren gjordes rundbågiga istället för spetsbågiga och mitt i den södra långhusväggen gjordes en entré.

Drygt ett årtionde efter ombyggnaden målades interiören för första gången efter ombyggnaden och både predikstolen och altaruppsatsens ursprungliga bemålning målades över. Färgsättningen hölls i en för tiden karaktäristisk färgskala i pärlgrått, ljusblått och guld. Efter renoveringen 1818 är det främst 1959 års renovering som satt sin prägel på kyrkan och det främst interiört.

År 1959 togs kyrkans puts ned till murverket och en murverksdokumentation genomfördes som gav svar på många byggnadshistoriska frågor. Den södra entrén sattes igen och gjordes om till ett fönster, en rundel i relief på korets östra gavelröste, med årtal 1818 togs bort och lanterninens tak och väggar kopparkläddes. Elektrisk uppvärmning och belysning installerades och interiören målades och färgsattes av Sven Wahlgren.

I vapenhuset byggdes torntrappan in. På motsvarande sida byggdes förråd och wc och mot kyrkorummet sattes ett nytt, delvis glasat, dörrpar in.

Läktaren sänktes, den gamla bänkinredningen i långhuset byttes mot en ny och ett nytt trägolv lades in i kyrkorummet. Golvet lades 45 cm under det befintliga, rester av äldre golv schaktades bort och en betongplatta göts ovanpå ett isolerlager. Endast vissa delar under kyrkans golv kunde undersökas i samband med denna åtgärd. Vid undersökningen återfanns fundamenten till en kraftig mittpelare samt tre väggpelare.

Predikstolen sänktes och försågs med ny trappa från koret (tidigare hade man nått korgen via en murtrappa från sakristian upptagen 1818) och originalbemålningen från 1700-talet togs fram.

Träbeklädnaden kring korets stenaltare från 1200-talet togs bort och altaruppsatsen flyttades från altaret till långhusets södra sidan. På absidens norra sida fann man en sakramentsnisch och det profilsågade dörröverstycket i öppningen in till sakristian putsades över.

Sakristian försågs med en ny skåpsinredning som placerades i den öppning i muren som tidigare ledde till predikstolen men som nu byggdes igen från kyrkorummet. Sakristian fick även ett nytt trägolv som målades i brunt. Vid den exteriöra murverksdokumentationen återfanns en igenmurad rökgång med plåtrör som utgick från en nisch inne i sakristian på den norra väggen. Resterna efter den kamin som insattes år 1884.

År 2002 återöppnades den södra entrén som tillkom 1818 och sattes igen på 1950-talet. Utformningen gjordes lika den ursprungliga. Interiört byggdes en handikappramp framför den nyöppnade entrén och en bänkrad togs bort för att få plats med rampen. Långhusets golv målades i grön umbra, i en något ljusare kulör än tidigare.

Exteriör

Egby kyrka är liten och låg och Ölands minsta. I äldre tider var dock kyrkan i jämförelse med de då ännu ej ombyggda kyrkorna på ön av medelstort format. Trots att kyrkan med dagens mått är liten har den en relativt stor bredd och långhuset är påfallande kort i förhållande till bredden. Tornet som tillbyggdes 1818 förändrade dess medeltida karaktär och gav den istället drag av den nyklassicistiska stilriktning som då var modern. Den blev dock aldrig lika radikalt förstörd som de övriga kyrkorna på ön.

Ursprungligen bestod kyrkan endast av långhus och ett smalare kor med absid i öster, en utformning som varit vanlig på ön. Var och en av de 34 socknarna på ön har nämligen haft en romansk stenkyrka och de enda av dessa som är bevarade idag är Egby och Resmo kyrkor.

Typiskt för Ölands kyrkor är de kraftiga tornen och alla kyrkor utom Böda och Egby försågs med torn redan under medeltiden. Istället för torn hade Egby en takryttare, troligen medeltida, i vilken klockorna var placerade. Förutom Egby kyrkas takryttare är sådana endast kända från Böda och Källa kyrkor samt S:t Johannes kapell i Ås. Egby kyrkas smalare kor, försett med en bred, grund absid, är dock en typisk utformning för öns romanska kyrkor.

Sakristian norr om koret har till skillnad från nästan alla andra öländska kyrkor behållit sin slutna karaktär. Under 1700- och 1800-talet togs nämligen entréer upp till sakristierna i de allra flesta kyrkor på ön. Även Egby kyrkas sakristia förändrades under slutet av 1700-talet men då endast genom att det ursprungligen mycket lilla fönstret i den östra muren förstörades.

År 1818 genomfördes den stora renovering som skulle ge kyrkan dagens utseende. Den största förändringen var att ett torn byggdes i väster. Även de stora rundbågiga fönsteröppningarna tillkom vid denna ombyggnad då man också rev det medeltida vapenhuset.

Kyrkan präglas idag både av sitt medeltida ursprung och 1800-talets stora ombyggnad, en ombyggnad som förmådde ändra kyrkans medeltida karaktär och ge den en mer nyklassicistisk utformning. Detta åstadkom man genom att nya större och rundbågiga fönster togs upp och placerades jämt fördelade över fasaden. Den mitt på långhusfasaden, och mellan ett jämt antal fönsteraxlar, placerade södra entrén är något av ett signum för de nyklassicistiska kyrkorna. I Egby åstadkom man detta genom att långhusets östra fönster gjordes om till en dörr och att korets östra fönster gavs samma utformning som långhusets. Detta i kombination med att koret och långhuset byggdes ihop under samma tak gav en illusion av ett mer långstreckt långhus, något som även det hör nyklassicismen till. I övrigt representeras nyklassicismen i exteriören av tornet och dess lanternin, den enkla vitputsade fasaden och den utspringande profilerade taklisten.

Det brutna taket hör dock till en tidigare nyklassicistisk utformning än den man eftersträvade 1818. Helst hade man velat ha ett sadeltak men de längder på virke som man lyckades få tag i tvingade fram ett brutet tak. Det är möjligt att detta kom sig av att det virke bönderna i socknen själva kunde få fram var småvuxet och att inga pengar fanns till att köpa in längre virkeslängder. Om detta är fallet är det brutna taket både en bild av de naturgivna förutsättningarna på ön och en liten församlings begränsade kassa.

Då kyrkan uppfördes stod den oputsad och de omsorgsfullt murade väggarna var något lägre än idag. Eventuellt tillkom kyrkans första puts i början av 1300-talet då den putsade sakristian byggdes. Dagens puts tillkom dock vid renoveringen 1955 och idag är putsens utformning med släta hörnmarkeringar, slät taklist samt släta omfattningar kring fönster och dörrar ett av kyrkans nyklassicistiska drag.

Utmärkande för kyrkan är att den har byggts om med förhållandevis små medel. Den begränsade kassan har satt en tydlig prägel på kyrkan främst i form av att den aldrig förstörats så radikalt, så som de andra kyrkorna på ön.

Även tornets tillkomst kan delvis ha sitt ursprung i de små medel församlingen hade till sitt förfogande. Man behövde nämligen ett magasin, något som dryftades i många år innan man enades om att kombinera uppförandet av ett magasin med uppförandet av tornet genom att förse detta med två magasinsvåningar. Sannolikt en lösning som drev på tornbygget.

Kyrkans många gavelspetsar pryddes, åtminstone under 1600-talet, av flera smideskors. Idag återstår endast ett, placerat på kyrkans östra gavel.

Efter 1818 års ombyggnad är det främst 1959 års renovering som satt sin prägel på kyrkan och det främst interiört. Dock härrör kopparklädningen av lanterninen från denna renovering.

Sammanfattningsvis kan sägas att kyrkan har ett stort kulturhistoriskt värde som en av två bevarade romanska kyrkor på ön. Det faktum att alla socknar på ön under medeltiden hade kyrkor som liknade den i Egby och att utformningen av kyrkans medeltida delar är mycket representativ för dessa romanska kyrkor förstärker ytterligare det kulturhistoriska värdet.

Kyrkan präglas idag mycket av den ombyggnad som gjordes 1818 då dagens nyklassicistiska prägel tillkom. Det förhållandevis sparsamma sätt som kyrkan ombyggts på är särskiljande och är sannolikt en bild av de ekonomiska förutsättningar som präglat öns minsta socken.

Interiör

Den vanliga utformningen i de romanska stenkyrkorna på ön har varit ett tvärrrektangulärt kor med sin största utsträckning i nord/sydlig riktning och en bred, grund absid. I denna utformning har triumfbågen varit trängre än tribunbågen (bågen mellan kor och absid).

Denna ordning har rått och råder delvis än i Egby kyrka. Redan under 1700-talet höjdes dock absidens valvhjassa och vid ombyggnaden 1818 togs triumfbågen bort varvid ett sammanhängande kyrkorum utan tydligt markerat korparti skapades. Trots att kyrkan byggts om bevarar interiören många spår av en utformning representativ för de romanska kyrkorna på ön.

När andra kyrkor på ön har byggts om är det i så gott som alla fall långhuset som rivits och i de fall man sparar något av den medeltida kyrkan är det tornet som fått stå. Genom detta är långhuset och koret i Egby med sin för de romanska kyrkorna på ön typiska utformning, en mycket viktig del som ger fysisk gestalt åt utformningen av öns rivna romanska kyrkor.

I kyrkorummet är det främst koret som bevarar den medeltida prägel. Kyrkans ursprungliga utformning representeras i interiören även av det medeltida stenaltaret vilket är det enda

bevarade på ön och ett av mycket få även i övriga landet. Förutom detta bidar korets spetsbågiga nisch försedd med trädörr till kyrkans medeltida karaktär.

Utmärkande för interiören är annars blandningen av medeltid och nyklassicism, där långhusets och korets små mått och kraftiga, något oregelbundna murar ger en medeltida ram till 1818 nyklassicistiska strävan.

Nyklassicismen i interiören representeras av utformningen av läktarbröstningen och altarringen liksom det tunnvalvda brädtaket med kraftig, profilerad taklist. Även de stora rundbågiga fönstren och den södra entrén är delar av denna karaktär liksom orgelfasaden.

Förutom detta har även modernismen satt sin prägel på kyrkorummet. Detta skedde vid 1950-talets renovering då den nyklassicistiska bänkinredningen i samma stil som altarringen byttes till dagens som har en mycket enkel, modernistisk och för det sena 1950-talet, tidstypisk utformning. Även det glasade dörrpartiet mellan vapenhuset och kyrkorummet tillkom vid denna renovering och tidstypiska utformning.

1700-talet har två mycket tongivande representanter i interiören. Både predikstolen och altarpopsatsen är från mitten av detta århundrade och placerade i nordöstra respektive sydöstra hörnet av långhuset där de står som två pendanger. Både deras utformning och deras ursprungliga bemålning, vilken tillkom samtidigt och av samma målare, gör att de tydligt skiljer ut sig som ett par från en tidigare epok i kyrkans historia. Också kyrkans trägolv hör till denna epok då det ursprungliga kalkstensgolvet byttes mot trä 1730. Dagens trägolv tillkom dock 1959.

Också sakristian bevarar stora delar av sin medeltida utformning. Här är de kraftiga medeltida murarna, tunnvalvet och avlastningsbågen mycket påtagliga ursprungliga element. Det ursprungliga kalkstensgolvet har dock ersatts med trägolv, för att sedan åter beläggas med kalksten och sedan igen med trä, i omgångar under århundradena. Den senaste gången golvet ändrades från sten till trägolv var 1818. Dagens trägolv tillkom dock vid renoveringen 1959.

Vapenhuset däremot präglas förutom av det tidiga 1800-talet främst av 1950-talets renovering. Vid denna renovering tillkom nämligen de dörrförsedda träväggarna som i norr byggde in trapploppet och i söder bildade utrymmen för toalett och förråd. Dessa väggar och dörrar gavs en enkel och tidstypisk utformning som harmonierade med det nya dörrparet mellan vapenhus och långhus samt med långhusets bänkar vilka tillkom samtidigt. Kalkstensgolvet, entréporten, brädtaket med smidda spik och sannolikt även takarmaturen är dock ursprungliga och sätter därmed 1950-talets träväggar i en kontext där de blir tydliga tillägg.

Tornvåningarna präglas helt av det tidiga 1800-talet. Det bör dock särskilt påpekas att magasinsutrymmena i två av tornets våningar hör intimt samman med tornets tillkomst. Dessa ingick nämligen redan på planeringsstadiet i inredningen av tornet. Det bestämdes att man skulle uppföra ett kyrktorn och däri bygga två förrådsvåningar vilka skulle göras så stora det var möjligt med tanke på trapploppet. Magasinsutrymmena stod dock färdiga föst 1832, femton år efter tornet. Detta var de dock inte ensamma om, även målningen av interiören i långhus och kor fick anstå till detta år.

Sammanfattningsvis kan sägas att den medeltida karaktär som ännu återfinns i interiören är i det närmaste unik på ön då de allra flesta medeltida långhus och kor skattade åt förgängelsen under 1700- och 1800-talet då öns romanska kyrkor byggdes om till nyklassicistiska salskyrkor. Interiören i Egby kyrka står därför som representant för dessa öns rivna långhus och kor. Värdet bekräftar även av att koret (om än förändrat under 1700- och 1800-talet) med sin tvärrektangulära form med sin största utsträckning i nord/sydlig riktning och en bred, grund absid har en för öns medeltida kyrkor typisk utformning

Inventarier

Kyrkan har, för att vara en medeltida kyrka, mycket få inventarier. Förutom predikstolen och altaruppsatsen, båda från mitten av 1700-talet och mycket tongivande i interiören, finns ett par ljuskronor också de från 1700-talet. Även en brudbänk i vändkonstruktion härstammar från mitten av samma århundrade.

Nämnas bör dock att altaruppsatsen som fram till 1959 stod placerad på altaret i koret har berövats de snidade dekorvingar som var placerade på var sida om de vridna kolonnerna.

Kyrkan äger även en pietáskulptur i trä från 1400-talet. Tráskulpturen, föreställande Maria med den blödande Jesus i knät, är ett nordtyskt arbete från 1400-talets första decennier.

Uppgifter finns om att denna skulptur ursprungligen skall ha hört till Köping men städats bort därifrån och på så vis hamnat i Egby. Sannolikt är detta den enda skulpturen i sitt slag på ön.

Dopfunten från 1100-talet är kyrkans ursprungliga och den äldsta av kyrkans inventarier. Den stod under 1800-talet placerad på kyrkogården som fundament till ett solur men placerades åter i kyrkan i början av 1900-talet.

I övrigt återfinns i långhusets främre del en primklocka i en träställning, båda tillverkade i mitten av 1700-talet. Primklockan ingick i den medeltida mässan och användes i samband med att instiftelseorden lästes över nattvarden och vid de kanoniska bönetiderna. Efter reformationen kom klockorna fräst att användas för att kalla nattvardsgästerna fram till koret.

Tio elektrifierade mässingslampetter från 1950-talet är placerade längs kyrkorummets väggar och på läktaren hänger två elektrifierade ljuskronor från samma årtionde.

Altaret är försett med ett enkelt smideskors med genombrutna armar på kalkstenssockel. Korset ritades av arkitekt C. H. Bergman och tillverkades av Bertil Nilsson, Gröndal. Framför korets södra fönster står en nummertavla från första delen av 1800-talet. Tavlan har en tidstypisk utformning och ingår i ett par där den andra idag är undanställd.

Orgelfasaden på läktaren hör till kyrkans första orgel som inköptes begagnad i mitten av 1800-talet. I samband med detta skall fasaden ha byggts om. Fasaden har dock en för den tidigare delen av 1800-talet tidstypisk utformning.

I sakristian hänger en nummertavla från 1700-talet målad i samma färgställning som predikstol och altaruppsats. Här återfinns även en äldre träkista med smidesbeslag från slutet av 1700-talet.

Sammantaget kan sägas att kyrkan för att vara en medeltida kyrka har mycket få äldre inventarier. Äldst är dopfunten och altaret från 1100-talet liksom pietáskulpturen från 1400-talet. I övrigt är det främst 1700-talets inventarier som sätter sin prägel på kyrkorummet. Även 1950-talet har bidragit med flera av kyrkans inventarier.

Altaret är genom att vara ett helt bevarat stenaltare från 1100-talet unikt på ön och mycket ovanligt även i övriga landet.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan sägas att kyrkan har ett stort kulturhistoriskt värde som en av två bevarade romanska kyrkor på Öland. Det faktum att alla socknar på ön under medeltiden haft kyrkor som liknade den i Egby och att utformning av kyrkans medeltida delar är mycket representativ för dessa romanska kyrkor, förstärker ytterligare det kulturhistoriska värdet.

I interiören är det den medeltida karaktären som bär det största kulturhistoriska värdet. Det som ännu återfinns av medeltid i interiören är nämligen i det närmaste unikt på ön då de allra flesta medeltida långhus och kor skattade åt förgängelsen under 1700- och 1800-talet då öns romanska kyrkor byggdes om till nyklassicistiska salskyrkor.

Kyrkans ursprungliga stenaltare intar en särställning i interiören då det är det enda helt bevarade medeltida stenaltaret på ön och ett av få bevarade i hela landet.

När det gäller inredningen har kyrkan, för att vara en medeltida kyrka, mycket få äldre inventarier. Äldst är altaret och dopfunten från 1100-talet och Pietá skulpturen från 1400-talet. I övrigt är det främst 1700-talets inventarier som sätter sin prägel på kyrkorummet men även 1950-talet och då främst genom den modernistiska bänkinredningen.

Källförteckning

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

Boström Ragnhild Egby kyrka 1973.

En bok om Köping och Egby Köping-Egby hembygdsförening

Kyrkobyggnader 1760-1860 Del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Lindahl Göran Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt, Diakonistyrelsens bokförlag 1955.

Löt och Egby Sveriges kyrkor volym 163, Uppsala 1975

Nationalencyklopedin på nätet.

Öland landskapets kyrkor Red. Ullén Maria. Universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala samt Riksantikvarieämbetet 2003.

Översiktsplan 2002 Borgholms kommun.

<http://www.borgholm.se/artikel.php?placid=816&parent=780#egby> 2007-02-24

<http://www.borgholm.se/updater/filarkiv/66/00000000166.pdf> 2007-01-15